

SOFIA KOTILAINEN

Sodan äänet ja niiden jälkikaiku siviiliväestön mielissä

Kuinka tulkita 1900-luvulla tallennettua muistitietoaineistoa Suomen sodan kokemuksista

Suomen sotaa koskevaa muistitietoa on hyödynnetty historiantutkimuksessa hyvin vähäisessä määrin siviiliväestön kokemusten kuvaajana. Koska nämä sodan äänet on tallennettu kirjalliseen muotoon vasta useita vuosikymmeniä myöhemmin, arkistoaineistoa tulkitsevan historiantutkijan on tarpeen pohtia, missä määrin ne kuvaavat myös tallentajien oman ajan historiäkäsitystä. Sofia Kotilainen analysoi artikkelissaan Suomen sodan 1808–09 äänimaailmaa pohjoisessa Keski-Suomessa.

■ Viime vuosina Suomen sotaa, sen maailmanpoliittisia taustoja sekä yhteiskunnallisia ja taloudellisia seurauksia on kansallisen merkivuoden tiimoilta tarkasteltu varsin paljon uusimmassa historiantutkimuksessa.¹ Kuitenkin pitäjänhistorioita lukuun ottamatta on vielä hyvin vähäisessä määrin lausuttu julki, mitä esimerkiksi maaseudun siviiliväestö ajatteli kotiseutunsa läpi vyöryneistä sotavoimista ja etenkin vihollisesta.² Millaisia ääniä nämä pitäjän kautta kulkeneet joukko-osastot toivat mukanaan? Millaisia jälkiä siviiliväestön ja vihollisen kohtaamiset jättivät kollektiiviseen (ääni)muistiin? Tarkastelen artikkelissani pohjoisen Keski-Suomen äänimaailmaa Suomen sodan vuosina. Pohdin, miten paikalliset ihmiset kuvasivat myöhemmin sodanaikaisia ääniä ja mitkä tekijät vaikuttivat noista poikkeuksellisista äänistä kertomisen tapaan. Käsittelen paitsi taistelujen aikaisia konkreettisia kuulohavaintoja, erityisesti myös siviiliväestön myöhempiä tapoja kertoa sotakokemuksis-

ta metaforisina ”sodan ääninä”. Niistä muotoutui sittemmin paikallista muistitietoa koko yhteisöä koskettaneesta murrosvaiheesta.

Historiantutkimuksen keinoin on mahdollista palata lähinnä vain niihin ääniin, jotka tallentuivat aikalaisdokumenttien ohella useaa sukupolvea myöhemmin muistiin kirjoitettuihin arkistokyselyjen keruuvastauksiin. Olen rajannut tarkasteluni pääasiassa arkistoihin tallennettuun muistitietoon,⁶ joka sisältää varsin mielenkiintoisia välähdyksiä niistä sodan kokemuksellisista äänistä, jotka väestön mielissä sekoittuivat esimerkiksi vihollisen pelkoon ja sodan aiheuttamaan epävarmuuteen. Esimerkiksi ”uuden sotahistorian” suuntauksen piirissä henkilökohtaisten kokemusten ja muistojen tutkiminen on tuonut kuuluville huomattavan runsaan yhteisöllisesti merkityksellisinä pidettyjen sodan äänten kirjon.⁴ Muisteluketomusten analysoiminen tallennusaikansa poliittisessa ja kulttuurisessa kontekstissa antaa tietoa siitä, miten ja miksi suullinen

1. Esim. Kansakuntaa rakentamaan 1809, www.1809.fi, viitattu 23.5.2010; Max Engman (2009) *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, Helsinki: WSOY; Max Engman (red.) *Fänrikens marknadsminne. Finska kriget 1808–1809 och dess följder i eftervärldens ögon*, Helsingfors – Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland – Atlantis; Martin Hårdstedt (2007) *Suomen sota 1808–1809*, Helsinki: WSOY; Petri Karonen (2008) *Pohjojen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, 3. uudistettu painos, Helsinki: WSOY, 422–438; Jussi T. Lapalainen, Lars Ericson Wolke & Ali Pyökkänen (2008) *Suomen sodan historia 1808–1809*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Karttakeskus.

2. Suomen sodan historiasta paikallisyhteisön näkökulmasta ks. esim. Camilla Asplund Ingemark & Johanna Wassholm (2009) *Historiska sägner om 1808–09 års krig*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Maria Lähteenmäki, *Tautinen sota. Suomen sota paikallisena ilmiönä, Historiallinen Aikakauskirja* 102 (2004): 4, 447–455; Heikki Tunkkari (1934) *Suomen sodan v. 1808–1809 tapatumia Vetelin seudulla*, Kokkola: Tekijä; Anders Persson (2008[1988]) *Suomen sodan unohdetut sankarit*, Helsinki: Otava.

3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto (SKS KRA). Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto; Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus), Nimiarkisto, paikannimet, Karstula, Kivijärvi, Perho.

4. Joanna Bourke (2006) ”Uusi sotahistoria”, teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, Helsinki – Jyväskylällä: Minerva, 21–42.

perimätieto on muokkautunut sukupolvelta toiselle siirtyessään ja millaisia painotuksia sodan äänet ovat eri aikoina saaneet. Esille tulee myös yllättäviä näkökulmia sodan kuulokuviiin.

Sodan äänimaailman tallentaminen ja tutkimus

1700- ja vielä 1800-luvun alunkin sodissa taistelulentien ääniympäristö rakentui vaihdellen ääripäästä toiseen, hyökkäyksen alussa jännittyneen hiljaisuuden keskelle puhkeavasta jyminästä taistelun jälkeiseen haavoittuneiden piinalliseen ja epätoivoiseen huutoon, itkuun ja valitukseen saakka.⁵ Tuon ajan taisteluissa kuultiin moderiin sodankäyntiin kuuluvien konetuliaseiden ja moottoriajoneuvojen pauhun sijasta (vieraskielisiä) ihmisäänten huutoja, rumppujen lyöntiä, komentosanoja, hevosten hirnuntaa, kärryjen pyörien ratinaa ja kitiinää, sirpalekuurojen ujelluksia, yhteislaukausten kahahduksia, tykkitulen jyminä, sekä haavoittuneiden ja kaatuneiden tömähdyksiä maata vasten. Aikalaiset kokivat sodan voimakkaasti äänten kautta, sillä varsinkin ennen erilaisten teknisten sodankäynnin välineiden käyttöön ottamista kulloaistuin avulla tehdyt havainnot olivat tärkeä osa taistelutaitoa ja tiedustelutehtävien toteuttamista. Etenkin rintamasotilaan näkökulmasta sota on aina ollut aistit äärimillään jännittävä poikkeustilanne, jossa jatkuva hengenvaaran mahdollisuus on herkästänyt havainnoimaan ympäröivää äänimaailmaa.⁶

Äänimaisemien tutkimuksessa on tarkasteltu erilaisia kulttuurisia tapoja käyttää ääniä sekä sitä, kuinka äänet muodostuvat merkittäviksi yhteisöllisen toiminnan, vuorovaikutuksen ja identiteettien rakentumi-

sen näkökulmasta.⁷ Koko yhteisöä tai kansakuntaa kohdanneet traumaattiset tapahtumat painuivat yleensä erityisen hyvin mieliin. Tapahtumien myöhempää muistelu on voitu käyttää myös niiden poliittisten järjestelmien haastamiseen, jotka alun perin tuottivat sodan kärsimykset. Toisaalta traumaattiset kokemukset ovat johtaneet vaikeumiseen ja tapahtumien tarkoitukselliseen unohtamiseen.⁸ Historioitsijan on tärkeää havaita sodan äänten variaatio, mutta yksittäisenkin kertojan muistitieto kertoo aina myös yhteisön kollektiiviseen muistiin tallentuneista sotakokemuksista.⁹ Esimerkiksi Karstulan taisteluihin liittyvä äänimuistitieto

7. Esim. Outi Ampuja, Helmi Järviluoma, Kaarina Kilpiö & Heikki Uimonen (2005) 'Muuttuva äänimaisema – johdatus tutkimukseen', teoksessa Outi Ampuja & Kaarina Kilpiö (toim.) *Kuultava menneisyys: suomalaista äänimaiseman historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys, 9–20; Constance Classen (1993) *Worlds of Sense. Exploring the senses in history and across cultures*, London and New York: Routledge; Helmi Järviluoma & Gregg Wagstaff (eds) (2002) *Soundscape Studies and Methods*, Helsinki: The Finnish Society for Ethnomusicology, Department of Art, Literature and Music, University of Turku; R. Murray Schafer & Helmi Järviluoma (ed.) (1998) *Northern Soundscapes, Yearbook of Soundscape Studies*, Vol. 1, Tampere: University of Tampere.

8. Jenny Edkins (2003) *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press; Sofia Kotilainen (2010) 'Paikallisyhteisö ja Suomen sodan (1808–1809) muistot: kriisiajan kokemukset ja niiden myöhempi poliittinen hyödyntäminen.' Käsikirjoitus.

9. Maurice Halbwachs (1980) *The Collective Memory*, New York: Harper Colophon Books; Ville Kivimäki (2006) 'Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa', teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*, Helsinki – Jyväskylä: Minerva, 69–86; Alessandro Portelli (1997) *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press. Myös folkloristit ovat tutkineet esimerkiksi vuoden 1918 sotaa koskevan muistitiedon monikerroksisuutta: sen kertojilla on kuitenkin ollut käytettävissään aivan erilaiset mahdollisuudet perinteen säilyttämiseen kuin vaikkapa pääosin luku- ja kirjoitustaidottomalla 1800-luvun alun keskisuomalaisella väestöllä. Vuoden 1918 paikallisen perinteen tallennustyötä on myös tehty huomattavasti nopeammin sotatapahtumien jälkeen ja järjestelmällisemmin kuin Suomen sodan osalta. Anne Heimo (2010) *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*, SKST 1275, Tiede, Helsinki: SKS; Ulla-Maija Peltonen (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muototutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657*. Helsinki: SKS.

5. Peter Englund (1998 [1988]) *Pultava*, Helsinki: Art House, 89, 98, 170, 228; Peter Englund (1998) *Kirjeitä nollapisteestä: historiallisia esseitä*, Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY, 38.

6. Outi Ampuja (2007) 'Ääni ja melu modernissa sodankäynnissä', teoksessa Simo Laakkonen & Timo Vuorisalo (toim.) *Sodan ekologia. Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*, Helsinki: SKS, 304–339; Susanna Välimäki (2008) *Miten sota soi? Sotaelokuva, ääni ja musiikki*, Tampere: Tampere University Press, 11.

kulki perimätietona sukupolvelta toiselle ja alkuperäinen kertoja on usein identifioitavissa, minkä vuoksi sitä voi pitää ydinsisällöltään varsin luotettavana kuvauksena kollektiivisista muistoista.

Suomalaisessa historiantutkimuksessa on tarkasteltu vielä Suomen sodan rintamien äänimaailmaa vähemmän sitä, miten taistelulentien läheisyydessä asunut siviiliväestö koki vieraat äänet. Monet ruotsalaiset ja venäläiset upseerit sekä muut säätyläiset kirjoittivat muistelmaluontoisia teoksia Suomen sodan kokemuksistaan ja J. L. Runebergkin hyödynsi sotarunojensa taustamateriaalina näitä muistikuvia.¹⁰ Lisäksi yksiin kansiin koottiin omaelämäkerrallista aineistoa sisältäneitä lähdejulkaisuja, kuten kirjekoelmia ja päiväkirjoja, mutta maaseudun väestölle muistitieto oli lähestulkoon ainut tapa tallentaa sotaa koskevat muistonsa jälkipolville. Tosin esimerkiksi Oscar Rancken keräsi jo varhaisessa vaiheessa talteen Suomen sotaan liittyvää kansanomaista perimätietoa ja myös toimitti aineistojensa pohjalta julkaisuja.¹¹ Kuitenkaan Suomen sodan suullisen muistitiedon yhteisöllisiä funktioita ja kertomusten vastaanottoa kerrontaan, eli muistitiedon ”kulttuurista tuotantoa ja kulutusta”,¹² ei ole analysoitu kovinkaan tarkasti sisämaan suomenkielisen maaseudun väestön osalta.

Kesäkuussa 1808 Rautalammin kompanian päällikkö, majuri Otto Henrik von Fieandt¹³ miehineen onnistui sissitoimintansa avulla häiritsemään venäläiskuormastojen liikkeitä pohjoisessa Keski-Suomessa. Hänen joukkonsa ottivat heinäkuun alkupäivinä yhteen venäläisten kanssa Karstulan (Kyyjärven) Lintulahdella ja Perhon Kokkonavalla, minkä jälkeen venäläiset vetäytyivät Saarijärvelle ja von Fieandt jäi asemiin Karstulaan. Taistelujen lopputulos oli keskeinen koko sodan kulun kannalta, koska Saarijärven ja Karstulan kautta kulki strategisesti tärkeä maantie Pohjanmaan suuntaan. Ruotsalaisten Karstulan ratkaisutaisteluissa elokuun 21. päivänä kärsimä tappio siirsi sodankäynnin painopisteen Pohjanmaalle, ja Keski-Suomen alueesta tuli venäläisarmeijan huollon kauttakulkualue. Paikallinen väestö joutui etenkin kesän ja syk-

syn 1808 aikana kokemaan raskaasti sodan seuraukset niin kyyditysvelvollisuuksien, pakko-ottojen kuin tappavien kulkutautien muodossa. Joka viides saarijärveläinen (mukaan lukien myös Karstulan kappeliseurakunnan asukkaat) menetti henkensä sota-vuosina.¹⁴

Tutkijan tietoon Suomen sodan sotakokemukset tulevat esimerkiksi arkistoihin tallennetun yhteisöllisen perimätiedon kautta, mutta keskeistä on pohtia sitä, kuka sen on esittänyt minäkin aikana ja millä tavoin. Kokemukset ovat jo sellaisinaan aina tulkintaa, josta aikalaiset kertoivat valikoidusti jälkipolvilleen, mutta tärkeää on myös selvittää, miten arkistojen muistitieto rakentui: millaista valtaa sen kerääjät käyttivät esimerkiksi haastattelu- tai tallennustilanteissa tuodakseen esiin tai vaientaakseen

10. Pertti Hakala (1999) 'Kriget 1808–1809 – Forskningsläget ur finländsk synvinkel', teoksessa Martin Hårdstedt & Göran Backman (red.) *Krig kring Kvarken. Finska kriget 1808–09 och slaget i Oravais i ny belysning*, Oravais: Oravais historiska förening f.r., 179–185, 192; Lappalainen et al. (2008) 319.

11. Nils Erik Villstrand (2001) 'Anteckningar ”på det fosterländska minnets altare”': Oskar Rancken och kriget 1808–1809', teoksessa Carsten Bregenhøj (red.) *Oskar Rancken. Pedagog och samlare, folkskolvätare och historiker, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* nr 632, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 59–68.

12. Ks. tarkemmin Wulf Kansteiner (2002) 'Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies', *History and Theory* 41, May 2002, 179–197.

13. Veli-Matti Syrjö (2001) 'Fieandt, Otto Henrik von (1762–1823)', SKS, Biografiakeskus (www.kansallisbiografia.fi), <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/581>, viitattu 23.5.2010.

14. Vuosina 1808–1809 käydyin sodan syistä, sotapahtumien vaiheista kokonaisuudessaan ja erityisesti Karstulan alueella, sekä Suomen liittämistä Venäjän keisarikuntaan ks. tarkemmin esim. Aulis J. Alanen (1953) *Otto H. von Fieandt'n sotapäiväkirja*, eripainos: *Historiallinen Arkisto* 54, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 381–426; Engman (2009); Hårdstedt (2007); Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi (2006[1995]) *Suomen poliittinen historia 1809–2006*, Helsinki: WSOY, 15–31; Lappalainen, Ericson Wolke & Pylkkänen (2008); Lauri Maikkula (1973) 'Keski-Suomi sodan jaloissa 1808–1809', teoksessa *Keski-Suomi 12*, Jyväskylä: Keski-Suomen Museoyhdistys, 7–82; Erkki K. Osmonsalo (1947) *Suomen valloitus 1808*, Porvoo: WSOY; Erkki K. Osmonsalo & T. V. Viljanen (1949) 'Suomen sota vv. 1808–1809', eripainos: *Suomen historian käsikirja I*, Porvoo: WSOY. Ks. myös Kotilainen 2009; Kotilainen 2010.

tiettyjä kokemuksia.¹⁵ Arkistoihin tallennettu perimätieto muodostaa vain murto-osan kaikista niistä tarinoista, joita sodan aiheuttamista äänistä piirtyi suullisen kulttuurin valtakaudella paikallisen väestön muistiin. Siksi kertomusten myöhemmän kerääjän – useimmiten paikallista väestöä hekin – rooli korostuu siinä, mitkä muistot valikoituivat säilytettäväksi ja ketkä saivat kertomuksissa äänensä kuuluviin.

Pääasiassa Karstulan taisteluja kuvaava pohjoisen Keski-Suomen sodan aikainen kertomusperinne koostuu lähinnä kolmesta osasta: tutkijat Kaarlo Jalkanen ja Kaarle Krohn haastattelivat 1800-luvun loppuvuosikymmeninä muutamaa paikalliseen väestöön kuulunutta henkilöä. Kaksi tärkeintä informanttia olivat noin 90-vuotiaat Lammassahon ja Kantolan muorit, jotka olivat siis itse eläneet sotavuosina, mutta heiltä on silti tallennettu vain vähän tietoa tästä teemasta. 1920- ja 1930-luvulla Suomen sotaan liittyvää perimätietoa keräsivät muun kansanperinteen keruun ohessa paitsi Samuli Paulaharju, paikallisesta väestöstä myös esimerkiksi Otto Harju ja Oskari Takkala. Eniten tietoa tapahtumista tallensivat vasta 1940–1960-luvulla karstulalaiset Ilmari Takkala ja Albert Rautiainen.¹⁶ Sotakokemusten tallentamisesta kiinnostuttiin toden teolla vasta toisen maailmansodan jälkeen, kun oli itsekkin jouduttu kokemaan sota-ajan varjopuolet.

Sodankäynti on kautta aikojen ollut sukupuolittunut ilmiö niin biologisessa, yhteisöllisessä kuin kulttuurisessakin mielessä, ja korostuneen maskuliinista toimintaa. Sotaoperaatioiden siviiliväestöä koskettaneet seuraukset taas ovat yleensä kohdistuneet raskaimmin naisiin.¹⁷ Merkittävä osa taisteluihin osaa ottaneista ruutusotamiehistä taisteli pohjoisessa Keski-Suomessa omalla kotiseudullaan, joten taistelukupauksia oli kuultu hyvinkin tutuilta miehiltä sodan jälkeen. Muistitiedon kerääjät ja valtaosa kertojista olivat miehiä, mikä painotti kerrontaa taistelutapahtumiin, mutta myös kotitalouden, naisten ja lasten näkökulma tulee josain määrin esille. Todennäköisesti herkimät tunteet ja pahimmat kärsimykset jäivät kuvaamatta ja unohduksiin jo pitkän ajalli-

sen etäisyyden vuoksi. Joukossa oli myös muutamia naiskertojia, eritoten edellä mainitut muorit siitä syystä, että he olivat keruuhetkellä harvoja elossa olleita aikalaisia.

Esimerkiksi kansanrunousarkiston aineiston tallennus- ja luokitteluperiaatteet sekä ajan kansatieteelliset tutkimussuuntaukset ohjasivat 1900-luvun alkuvuosikymmeninä pitkälti sitä, missä muodossa paikallinen muistitieto tallennettiin arkistoon. Lisäksi kertomusten lähettäjäille maksetut palkkiot ja perimätiedon tuntijoiden osakseen saama kunnia vaikuttivat luonnollisesti tallentamisinnokkuuteen.¹⁸ Suurta yleisöä opastettiin sotaa koskevan muistitiedon keräämiseen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruupaisissa jo 1930-luvulta lähtien.¹⁹ Myös se seikka, että suorasanaisista muistelukerrontaa ei tallennettu autenttisena, vaan perinne kirjoitettiin tekstiksi hyvin usein ulkomuistista, jolloin se suodattui kerääjän oman tietämyksen läpi, vaikutti kirjoitettujen kertomusten sisältöön. Keruupaiden kysymyksenasettelun lisäksi omakohtaiset sotakokemukset 1900-luvulla käydyistä maailmansodista kuvastuivat kerääjien historiakäsitelyssä. Lisäväriä kertojien ja tallentajien näkemyksiin toivat myös aikoinaan Saarijärvellä kotiopettajana toimineen Ru-

15. Ks. Joan W. Scott (1991) 'The Evidence of Experience', *Critical Inquiry*, Vol. 17, No. 4, 773–797.

16. SKS KRA. Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto; Kotus, Nimiarkisto, paikannimet, Karstula, Kivijärvi, Perho.

17. Bourke (2006) 35–37; Joshua S. Goldstein (2001) *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge: Cambridge University Press; Kustaa H. J. Vilkkunen (2005) *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavibasta. Historiallisia Tutkimuksia* 229, Helsinki: SKS.

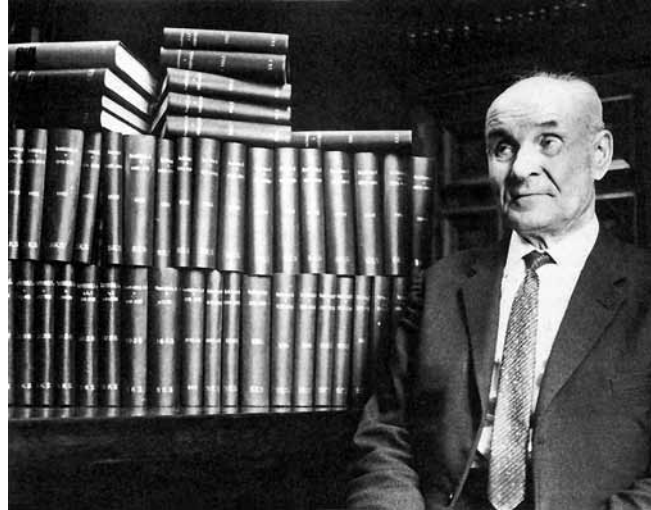
18. Kaarina Koski (2004) 'Monitulkintaisen aineiston ongelmia. Huomioita uskomustarinoiden luokittelusta', sekä Ulla-Maija Peltonen (2004) 'Kalevalan riemuvouden kilpakeruu ja hyvän kerääjän käsite', teoksessa Tuulikki Kurki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 1002, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 91–92, 94, 201–202.

19. Esim. Martti Haavio (1935) *Kalevalan riemuvouden kilpakeräys*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Martti Haavio (1936) *Tarinaopas*, Helsinki: SKS; Martti Haavio (1937) *Kotiseudun aarreaitta*, Helsinki: SKS; Lauri Simonsuuri (1960) *Tarinabaavi – kansantarinoiden keruupais*, Helsinki: SKS.

nebergin sotarunot, jotka kansakoulu juurrutti pysyvästi monen muistiin.²⁰

Kahden Karstulan Oinoskylältä eli Karstulan Kivijärven pitäjän puoleiselta rajalta kotoisin olleen maanviljelijän ja kansanperinteen tallentajan toimintaa tarkastelemalla on mahdollista päästä selville siitä, mikä jälkipolvia Suomen sodan tapahtumissa kiinnosti. Molemmat olivat kokeneet kahden maailmasodan sekä niiden välisen ajan vaikutukset Suomen asemaan Venäjän naapurimaana, joten muistitiedon keruuajan kohta vaikutti väistämättä siihen, miten he vuoden 1808 sotatapahtumia tulkitsivat. Heistä Albert (Pertti) Rautiainen (1893–1977) aloitti kansanperinteen keräämisen vuonna 1936, kun sanomalehti Keski-suomalainen järjesti keruukilpailun kummitusjutuista, ja jatkoi työtä aina vuoteen 1975 saakka. Hänestä tuli näiden vuosikymmenten aikana yksi merkittävimmistä keski-suomalaisen kansanperinteen tallentajista varsinkin tallennetun tiedon määrällä mitattuna. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon on tallennettu hänen keräämäänsä paikallisperinnettä yli 27 000 tekstiliuskan verran, joista kertyi kirjoiksi sidottuna noin viitisenkymmentä nidettä. Noin 90 prosenttia hänen keräämästään aineistosta koskee Karstulan perinnettä ja loppuosa naapuripitäjien elämää. Lisäksi Rautiainen osallistui muun muassa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ja Keski-Suomen Museoyhdistyksen järjestämiin keruukilpailuihin. Hän toimi Keski-suomalaisen asiamiehenä kotipitäjässään ja keräsi lehtitilauksia etupäässä polkupyörällä kulkien, joten samoilla matkoilla onnistui hyvin myös muistitiedon keruu. Tiedot Rautiainen kirjoitti muistiin vasta iltaisin ja sunnuntaisin kotona kamarissaan. Hän pyrki taltioimaan ne tekstiksi paikallisella murteella. Aika ajoin koko perheen kerrotaan kokoontuneen yhdessä pohtimaan sopivia sanontatapoja. Ympäröivä maailma unohtui helposti, kun Rautiainen keskittyi kirjoittamiseen liuska liuskalta. Saima-rouva totesi tällöin paikalle poikenneille miehensä tiedustelijoille: ”Isä on nyt Akatemiassa.”²¹

Ilmari Takkala (1889–1967) oli nuoresta saakka kiinnostunut isänmaallisista asioista

Albert Rautiainen. – Ellen Rautiaisen kokoelma. Alkuperäinen kuva on julkaistu teoksessa Ismo Takkala (1997) Oinoskyläkirja, Karstula: Oinoskyläyhdistys ry, s. 187.

ja hänestä kehkeytyikin todellinen paikallis-patriotti. Hän perusti yhdessä vanhimman veljensä Oskarin kanssa kotikylälleen metsästys- ja ampumaseuran vuonna 1909 jatkamaan voimaliittolaisen Karstulan ampumaseuran toimintaa. Pian toimialue laajeni ja ”Karstulan–Kivijärven metsästys- ja ampumaseuraksi” nimetty ryhmä piti harastusta yllä syksyyn 1917 saakka.²² Ilmari Takkala johti oinoskyläläisten joukkoa vuoden 1918 sodan taisteluissa, minkä jälkeen hänestä tuli Karstulan suojeluskunnan paikallis-päällikkö. Hän värväsi myös miehiä

20. Esim. Saara Tuomaala (2004) *Työväitekeivistä käsi-tä pubtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuus-koulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*, *Bibliotheca Historica* 89, Helsinki: SKS, 163–164, 209–212. Vänrikki Stoolin tarinoiden sisällön sekoittumisesta paikalliseen muistitietoon ks. Kotilainen (2010).

21. Jari Eilola (1998) ”Karstulan maisema, murre ja kulttuuri”, teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) (1998) *Karstulan kirja*, Karstula: Karstulan kunta, Karstulan seurakunta, 635; Ismo Takkala (1997) *Oinoskyläkirja*, Karstula: Oinoskyläyhdistys ry., 186–188. Keruuvastusten postilähetykset osoitettiin 1930-luvulla Suomalaisen Tiedeakatemia Keräilytoimistolle. Esim. Haavio (1935).

22. Sofia Kotilainen (2004) *Kivisiltä rannoilta Suomen suojiin. Kivijärven Lotta Svärd -paikallisosaston jäsenet ja heidän loitaidentiteettinsä*, Suomen historian pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, 48–55.

Viron vapaussotaan ja kyläläisten edustus olikin Viron vapaustaistelussa maan kattavin. Vienan retkellekin oinoskyläläisiä osallistui 1920-luvun alussa. Lisäksi pitkäaikainen ystävyys pihtiputaalaisen Martti Pihkalan²³ kanssa vei Takkalan mukaan muun muassa Vientirauhan, Lapuanliikkeen, Suomen Lukon ja Isänmaallisen Kansanliikkeen toimintaan.²⁴ Kotiseutuhistoriasta kiinnostunut Ilmari Takkala tallensi runsaasti kansanperinnettä kansanrunousarkiston kokoelmiin. Lisäksi hän kirjoitti etenkin 1950-luvulla useita Karstulan seudun historiaan ja perimätietoon liittyneitä artikkeleita paikallislehti Viiden Kunnan Sanomiin.²⁵

Poikkeukselliset äänet muistojen aktivoijina

Karstulalaisille sodasta tuli totta loppukesällä 1808 ensin kaukaisen jyminän muodossa. Näistä taistelujen äänistä säilyi kansan muistissa kuulohavaintoja aina 1950-luvulle saakka, mutta useamman sukupolven takaa kulkeutuneena perimätietona. Esimerkiksi Albert Rautiainen kuvaa, kuinka hänen haastattelemansa kertojan isä

”oli kertonut, että Matti Oinonen oli hänen aikonaan kertonut. Kun Matti Oinosella ja hänen vanhemmillaan oli ollut Rummakon perintötorppa Karstulan Oinoskylässä lähellä Takkalan taloa. V. 1808 sotan 21. päivä elokuuta sunnuntaiaamusella alkoi kuulua kovaa ammuntaa Karstulan kirkolta ja kun Matti Oinonen oli kymmenen vanha poika ja – istunut Rummakon tuvan kynnyksellä. Oli ammunta niin kovaa että lasit helisi että niiden luuli särkyvän ja tuvan kynnyksellä oleva kivi hyppäsi aina ylös maan tärinästä. Kaikki torpan väki lähti piiloon. Matti Oinonen jättäytyi siihen kotinsa tanhuville näkemään ja kuulemaan mitä tapahtui päivän päälle. Kului päivä, tuli kolme venäläistä sotamiestä Rummakon torpan pihhaan. Kun ne näki että tuvan seinuksella makasi salvosika joka paistatti itseään seinän vieressä. Venäläiset sotamiehet ottivat kiväärin selästään ja pistivät sijan kolmella pistimellä, että veri purskahti kolmannelle seinähirrelle. Sitten venäläiset vei sijan pistimissä lähelle Mestarin ja

Alatalon tienhaaraa tasaseen laaksoon, joka sai sen jälkeen nimen Ryssänlaakso. Tässä teki venäläiset sotamiehet tulen ja paistoivat sijan ja söivät.”²⁶

Voi kuvitella, miltä tapahtumat kuulostivat nuoresta pojasta eläimen kiljuessa, kuten vain pistetty sika kykenee. Lapset ja nuoret olivat ikänsä vuoksi usein niitä, jotka välittivät myöhemmin sotaan liittyviä muistoja jälkipolville. Sotatapahtumien erityisyys verrattuna muuhun aiempaan kokemusmaailmaan teki niistä mieleenpainuvia.²⁷ Venäläisen vihollisen muisto säilyi poikkeuksellisten tapahtumien myötä sittemmin myös osana paikallista paikannimistöä.²⁸

Lähestyvien sotatoimien äänimaailma oli maaseudun ihmiselle konkreettisesti korviin käyvää. 1800-luvun lopulla kerätyn muistitiedon perusteella Karstulan naapuripitäjään Kivijärvelle oli kuulunut tykkien jylinä Karstulasta, Lintulahdesta ja Rautalammin Varismäeltä saakka.²⁹ Viitasaarelainen Lammasahon muori tiesi kertoa, että

”pojan äitivainaa oli ollut kirkossa kun Saarijärvellä³⁰ tapeltiin, niin olivat lasit seinillä tanssineet. Vahdit olivat saaressa tähystämässä milloin vihollinen tulee. Eikä oltu muuta kuin pidetty rukoukset ja heti vietiin piiloon.”³¹

Vieraat voimakkaat äänet herättivät siviiliväestössä pelkoa ja kauhua.³² Kivijärveläisen muistitiedon mukaan

23. Lauri ”Tahko” Pihkalan veli, Vientirauha-yhtymän johtaja, kansanedustaja.

24. Takkala (1997) 38, 189.

25. Eilola (1998) 635, 637.

26. SKS KRA. Rautiainen, Albert 3779. 1959.

27. Esim. Halbwachs (1980) 35–40; Tunkkari (1934) 26; [Viktor Waldén] (1901) ”Pappisperhe sodan jaloissa. Muistelmia 1808 v:n sodan ajoilta”, *Kyläkirjaston kuvalehti*, B-sarja nro 2/1901, 15–17.

28. Ks. myös Kotus, Nimiarkisto, paikannimet, esim. Karstula: Stenvall 1978, Kivijärvi: Lehmus 1959, Perho: Korhonen 1968; Kotilainen 2010.

29. SKS KRA. Jalkanen, K. 2.

30. Karstula oli Suomen sodan aikaan Saarijärven seurakunnan kappeliseurakunta.

31. SKS KRA. Viitasaari. Jalkanen, K 454.

32. Esim. Ampuja (2007) 313–323; Peter Bailey (1996) ”Breaking the Sound Barrier: A Historian Listens to Noise”, *Body & Society*, Vol. 2(2), 52–53.

”taistelussa oli niin ankara tykkituli, että sunnuntaijumalanpalveluksen ajalla oli Kivijärven kirkon akkunat tärisseet, ’niin kuin kovalla ukkosella’. Kovimman jyrinän aikana pappi³³ oli pitänyt saarnatessa pienen tauon ja sen perästä lausunut: ’Työtä sielläkin tehdään’.”³⁴

Sodan äänimaailma oli jotakin poikkeuksellisen hyvin aikalaisten mieliin jäänyttä kaikessa outoudessaan.

Sotatoimien lähestyessä kotiseutua arkinen työnteon rytmi häiriytyi myös syvällä Sisä-Suomessa ja paikallinen väestö pyrki pakenemaan piilopirteilleen. Karja otettiin mukaan, mutta se yritettiin pitää vihollisen pelossa äänettömänä.³⁵

”Vuonna 1808 sodan aikana elokuun 21 päivä aamusella varhain, kun tykkien jyskettä alkoi kuulua Karstulasta, vei Vanhanpihan Kerttu Oinoskylän lammaslauman Viivajärven päähän isolle sytänmaalle. Samana päivänä tuli venäläisiä partiomiehiä Oinoskylään vieten Rumma-kon sijan ja sen syöten.”³⁶ Ilmari Takkala oli kuullut isältään vanhaa perimätietoa, jonka mukaan nämä ”olivat saaneet kiinni koko kylän lammaslauman ja teljenneet ne Kajuutin talon navettaan, tarkoituksella ne teurastaa ja syödä ne suuhunsa. Kylällä eleli vanha, höperö eukko, Kerttu, joka vieläkin hullummaksi tekeytymällä uskalsi kylään ja eräänä syksyisenä yönä Kajuutin navettaan ja poisti kellot lampaiden kaulasta ja ajoi ne metsään. Tarina kertoo Kertun kyllä joutuneen kiini ja kovan kuulustelun alaiseksi, mutta kun kasakat huomasivat akan hulluksi päästivät he hänet vapaaksi.”³⁷

Kotieläinten raaka kohtelu kosketti kipeästi maaseudun väestöä, jonka toimeentulo oli riippuvaista eläinten hyvinvoinnista.

Talonpoikaisväestö hevosineen joutui huolehtimaan sodan aikana niin omien kuin vihollisjoukkojen kuljetuksista. Lisäksi venäläinen miehittäjä pyrki ottamaan käyttöönsä paikallisten hevosia.³⁸ Mutta toisinaan karstulalaismiesten onnistui vastaavasti verottaa vihollisen hevosvoimia:

”Vuoden 1808 sodan aikana oli tullut Karstulan Humpin taloon venäläinen kasakka. Kasakka oli jättänyt hevosensa ulos pihalle ja meni tuppaan. Silloin oli siellä pihalla piilossa Rötökö joka näki että kasakka jätti hevosen pihalle. Silloin hyppäs Rötökö hevosen selkään ja lähti ajamaan kohti Vastinkia. Kasakka tuli pihalle ja näki että Rötökö vie hevosta. Kasakka huusi hevoselle omalla kielellään että oisi hevon kääntynyt takasi. Vaan Rötökö oli kannustanut jalollaan hevosen kuppeeseen, ja näin ajoi Rötökö kohti Vastinkia ja vei hevosen lähelle Isoa-ahoa Orikorpeen, josta Orikorpi nimensä sai.”³⁹

Ilmari Takkala saattoi vielä lisätä loppukaaneetiksi samaan muistitietoon: ”Oriin satula on tietojen ja kertomusten mukaan minun hallussani.”⁴⁰ Vanhojen esineiden keräily kuului nimittäin Takkalan lempiharrastuksiin ja kiinnostuksen kohteisiin vuosikymmenten ajan. Hän otti keskeisellä tavalla osaa Karstulan kotiseutumuseon perustamiseen ja 1954 avattuun museoon koottiin hänen keräämistään useista esineistä ns. Takkalan huone. Lisäksi Takkalan omat kokoelmat muodostivat sittemmin arvokkaan kotimuseon.⁴¹ Karstulan kotiseutumuseoon on koottu myös Karstulan taisteluihin liittyvää esineistöä. Vuonna 1954 sodan aikainen ”Fieandtin talli” kunnostettiin ja rakennus siirrettiin Karstula-Seuran toimesta Karstulan evankelisen kansanopiston pihapiiriin.⁴² Ilmari Takkalan henkilökohtaiset kiinnostuksen kohteet vaikuttivat merkittävästi sii-

33. Todennäköisesti Kivijärven silloinen kappalainen Johan Fredric Kekoni.

34. SKS KRA. Leppänen, Jalmari KRK 183: 152. 1935. Ks. myös Kivijärvi. Inkinen, Uuno (Ruokolahti) KRK 78: 184. 1935 ja Takkala, Oskari PK 15: 2666. 1938.

35. Sofia Kotilainen (2009) ’Namngivningspraxis och attityder: val av kungliga och kejsrerliga förnamn hos den finskspråkiga allmogem efter år 1809’, *Folkmålsstudier* 47, *Språket i historien – historien i språket*. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi, 35. 36. SKS KRA. Rautiainen, Albert 3765. 1959.

37. SKS KRA. Karstula. Takkala, Ilmari, a) 10. 1951.

38. Hårdstedt (2007) 153–155; [Waldén] (1901) 16–17. 39. SKS KRA. Rautiainen, Albert 3691. 1958. Ks. myös Rautiainen, Albert 2522. 1952.

40. SKS KRA. Karstula. Takkala, Ilmari, a) 9. 1951.

41. Takkala (1997) 190. Ks. myös Kotilainen 2010.

42. Eilola (1998) 638.

hen tapaan, jolla etenkin Suomen sodan aikaista esineistöä koskenutta karstulalaista perimätietoa tallennettiin.

Siviilit ja sodan moniäänisyys

Karstulan ja Perhon taistelujen yhteydessä aikalaiset saivat huomata, että sodan arjessa puhuttiin useita eri kieliä. Esimerkiksi suomea äidinkielenään puhuneen ruotusotilaan tuli oppia ymmärtämään myös upseerien käyttämien ruotsalaisten komentosanojen merkitys. Tosin vaikkapa Kokkonevalla taistellut von Fieandt käytti niiden rinnalla myös suomea.

”... oli männeet ampumaan sen triankin [Fieandt] väki, no toiset ryssät sitte kierättännä väkensä ympäri, sitte oli toiselta nevan niemestä alkanna tulla niin sitte rupesi everisti huutamaan pois väkeään niin sitte huusi: höökr västrikki pataljoona, mars kolme kertoa, ensin huusi sillä omalla kielellään, sotakielellä ja sitte sano pojat, pojat kulkea pakoon Parkulan mehtään Savoja kohtaan.”⁴³

Suomalaiset säätyläiset kykenivät keskustelemaan venäläisten upseerien kanssa yhteisellä kielellä ranskaksi.⁴⁴ Keväällä 1808 Vaasan läänin maaherra kuvasi kirjelmässään, kuinka maata miehittäneiden venäläisten kanssa oli syntynyt vaikeuksia, koska rahvas ei osannut heidän kieltään.⁴⁵ Vaikka vihollisten käyttämä kieli oli periaatteessa hyvin vierasta keskisuomalaiselle siviiliväestölle, se päätyi yllättävän usein kommunikoimaan näiden kanssa. Albert Rautiainen tallensi vuonna 1942 erään vastinkilaisnaisen (s. 1880-luvulla) isoäidiltään kuulemaa muistitietoa. Kertomuksen mukaan Karstulan Vastingin Sapro-ahon talon väki pakeni vihollista metsään, lukuun ottamatta juuri synnyttänyttä emäntää.

”Kun toiset tahto emäntää lähtemään metsään piiloon oli emäntä sanonut, että ei hän lähe eikä hän nyt kykene, kyllä varmaan Jumala varjeloo minun. Sitten pantiin ruokaa emännän sänkyn vieree tuolille. Vähän ajan sen jälkeen kun talon väki ehti karjoneen sytänmaalle, tuli ryssiä pihhaan,

josta kuului kova kiroileminen ja sotamiehiä oli pihassa paljon. Sitten tuli sotamiehet tuppaan ja menivät kamariin ja katsoivat hyvin tiukasti emäntää ja meinasivat tappaa emännän ja lapsen. Emäntä rukoili hartaasti Jumalan apua itselleen ja pienokaiselleen. Mutta yksi sotamiehistä sano joka osas suomea, että ei tapeta katotaan ensin, onko tuo lapsi poika vai tyttö. Kun ne kahto nii ne näk että se on poika. Sillon sano se ryssä joka osas suomea, että ei tapeta kun se on poika siitähä tulloo sotamies.”⁴⁶

Venäläisjoukkojen suomenkielentaitoisuutta selittää esimerkiksi se, että ainakin muutamilla Karstulaan tulleilla upseereilla oli tulkit mukanaan.⁴⁷ Hyökkäysarmeijaan lukeutuivat muiden muassa ”vanhan Suomen” varusväki ja Viroon sijoitetut joukot, joten oli hyvin mahdollista, että mukana oli suomea taitaneita, ehkä jopa suomensukuisia sotilaita.⁴⁸ Lisäksi joukko ruotsalaissyntyisiä upseereita oli jo ennen sotaa luonut sotilasuraa Venäjän armeijassa.⁴⁹ Vaikka venäläiset puhuivat suureksi osaksi siviileille käsittämätöntä kieltä ja pitivät muutenkin kauhistuttavaa meteliä, niin paikallinen rahvas saattoi havaita heissä myös tutun inhimillisiä piirteitä:

”Kokkonevan taistelun jälkeen kanto venäläiset haavottuneita miehiä Koivukosken riihen luo. Silloin hiipi Koivukosken Jussi pakosaunalta katsomaan miten ryssät mellastavat hänen asunnollaan. Ja Koivukosken Jussi näki että iloisia on ryssät ne siellä riihen luona tanssivat. Ja toisilla oli sellaiset kuin virsikirjat, joilla ne soittivat. Ja helevetin koriasti ne pani niillä soittimillaan.

43. SKS KRA. Krohn, Kaarle 3667. 1884.

44. Esim. Persson 2008[1988] 45.

45. Kallio (1972) 497.

46. Karstula. Albert Rautiainen 1730. 1942. Sama tieto myös toisen kertojan kertomana: Rautiainen, Albert 3690. 1958. Ks. myös esim. Vetelin osalta Tunkkari (1934) 23.

47. [Waldén] (1901) 17.

48. Osmonsalo (1947) 105.

49. SKS, Biografiakeskus, Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917, www.kansallisbiografia.fi/kenraalit/, viitattu 30. 5. 2010; J. E. O. Screen (1984) ”Våra Landsmän”: Finnish officers in Russian service 1809–1917. Turku: Stiftelsen för Åbo Akademi Forskningsinstitut, 3.

Näin jutteli Koivukosken Jussi kuin palasi toisten luo piilopaikalle.”⁵⁰

Monissa myöhemmissä sodanaikaista siviilien elämää kuvaavissa kertomuksissa venäläisvihollinen oli siviiliväestön huijattavissa, hieman koominen ja yksinkertainenkin hahmo. Tämänkaltaisen viholliskuva oli 1950- ja 1960-luvun kertojille tuttu toista maailmansotaa edeltäneeltä ajalta ja korostui eritoten sodan jälkeen kerätyssä muistitiedossa. Viisikymmenluvun muistitiedossa hiljattain käydyin maailmansodan jäljet näkyivät muutenkin esimerkiksi kerääjien käyttämässä kielessä: Rautiainen puhui Suomen sotaa koskeneissa muistiinpanoissaan sotilaiden pakeista ja Takkala *Donin pojista*.⁵¹ Muutos kertomusten äänenpainoissa oli suuri etenkin 1800- ja 1900-luvun vaihteeseen verrattuna: tuolloin aika oli ollut toinen eikä muistitiedossa juurikaan puhuttu venäläisistä halveksivaan sävyyn.⁵²

K. H. Reinlundin museon eli Keski-Pohjanmaan maakuntamuseon merkkipuoden 1809 muistoksi toimittaman *73 000 päivää: Suomen sodan erikoisnumero* -lehden etusivulla kerrotaan, kuinka vänrikki Bror Schöneman (1781–1808) kaatui reilun parinkymmenen muun ruotsalaisotilaan tavoin Perhon Kokkonevan taistelussa heinäkuussa 1808, kun Otto von Fieandtin joukot ottivat yhteen venäläisvihollisen kanssa.⁵³ Ainakaan von Fieandtin julkaistussa sotapäiväkirjassa ei mainita mitään Schönemanin kohtalosta.⁵⁴ Kuitenkin useissa toisistaan riippumattomissa suullisen muistitiedon katkelmissa kuvataan, kuinka tämä myöhemmin Kokkonevalle pystytetyn muistomerkin⁵⁵ saanut viitasaarelainen vänrikki ja Rautalammin komppanian varusmestari olisi tosiasiaa kaatunut omien toimesta.

1850-luvulla syntyneen kertojan perimätiedon mukaan Schöneman olisi aiemmin lyönyt erästä kivijärvelläistä ruotusotilasta aiheuttomasti sapelintupella vasten kasvoja, minkä vuoksi tämä oli uhannut kostaa upseerille.

”Tapahtumaa on seudulla kerrottu monella eri tavalla: milloin on ammuksena käytetty pientä tuppipuukkoa (junkia), milloin

hopeanappia tai rautanaulaa; mutta kaikissa kertomuksissa on asian ytimenä se, että surmaava ammus on tavannut hänet takaapäin ja että se on ollut omain miesten lähettämä.”⁵⁶

Schönemanin on tutkimuskirjallisuudessa kerrottu haavoittuneen kuolettavasti suorittaessaan joukkonsa kärjessä uhkarohkeaa tiedustelutehtävää. Myöhemmät kuvaukset näistä kohtalokkaista tapahtumista perustuvat hänen sukulaistensa antamiin tietoihin ja niissä lukijan huomiota kiinnittää paitsi silmiinpistävän tarkka maininta siitä, että Schönemanin saama osuma tuli edestäpäin, myös tieto alaisten keskuudessa pidetystä upseerista.⁵⁷

Aivan 1800-luvun alkuvuosina syntynyt Kantolan muori muisteli Kaarlo Jalkaselle, kuinka

”ne sotivat Lintulahessa Kokkonevassa ja Perhoon päin, jossa herra Schöneman ammuttiin. Pyhäaamuna varhain oli se aamiaisten aika kun alkoi kuulua isoja tykinlaukauksia ja pienempiä jälestä kuin rokkia olisi heittänyt ja äitvainaa luki aidan edessä, itki ja pelkäsi että ne tulevat tänne rappaamaan Kivijärvelle ja Viitasaarelle. Viitasaaren kirkon tapuliin pantiin kolme miestä vahtiin että silloin sanoisivat jos vihollinen lähestyisi.”⁵⁸

Myös tässä muorin kertomuksessa on kiinnostavaa sanamuoto: hänen mukaansa

50. SKS KRA. Kyyjärvi. Rautiainen, Albert 3564. 1958.

51. SKS KRA. Rautiainen, Albert 2642. 1953 ja Karstula. Takkala, Ilmari, a) 10. 1951.

52. SKS KRA). Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto.

53. www.keski-pohjanmaa.fi/nyt/tiedostot/73000_pai-vaa.pdf, viitattu 23.5.2010.

54. Alanen (1953) 381–426.

55. Muistomerkki on säilynyt 2000-luvulle saakka ja siitä on tullut perholainen matkailunähtävyys. www.perhonkotiseutuyhdistys.com/nahtavyysia.php, viitattu 22.5.2010.

56. SKS KRA. Leppänen, Jalmary KKK 183: 152. 1935. Ks. myös Tunkkari (1934) 11.

57. Eric Söderström (1955) 'Martin Scöneman aateloitiin Schönhoff', *Genos* 26, 73–75; Tunkkari (1934) 12; Olavi Wanne et al. (toim.) (1943–1946) *Uusi sukukirja I, Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XVI*, Helsinki: Otava, 362.

58. SKS KRA. Kivijärvi. Jalkanen, K. 378. 1890.

Schöneman nimenomaan *ammuttiin* Kokonevalla, ei kuollut tai kaatunut vihollisen luodeista. 83-vuotias aikalainen Anna Kaisa Kinnunen Kinnulasta kertoi Kaarle Krohnille 1884 samaisesta taistelusta, kuinka

”siellä oli vältvääpäri sitte ollu, ei ollu päästännä sotaväkeä lähtemäänkään, niin sitte oli ampuneet sinne nevalle sen oman herransa ja sitte lähteneet pois – – kyllä minä everstin [Fieandtin] monesti näin. Hillossa se oli sen puusteli.”⁵⁹

Mikäli aikaisten kansanihmisten perimätieto omien kantamasta vihasta Schönemania kohtaan todella pitäisi paikkansa, tapahtuneesta vaikeneminen ja sen naamioiminen vihollisen aiheuttamaksi olisi toisaalta ymmärrettävää upseeritoverien ja omaisten näkökulmasta.⁶⁰ Suomen sotaa koskeva muistitieto voi joissakin tapauksissa tuoda mielenkiintoista lisävalaistusta sotatapahtumien kulkuun, varsinkin jos se poikkeaa merkittävästi aiemmasta historiantulkinnasta. Tietoisesti ja tarkoituksellisesti rakennettuna ”virallisen totuuden” vastakertomusten esiintyminen asiakirja-aineistoa täydentävissä muistitietolähteissä voi auttaa historioitsijaa purkamaan esimerkiksi isänmaallisuuden tai kansallisen yhteenkuuluvuuden nimissä aiemmin luotuja myyttejä.

Sodan äänen muuntuvuus historiantutkimuksen näkökulmasta

Siirtyessään sukupolvelta toiselle muistitieto muuntuu väistämättä.⁶¹ Historiantutkijan tehtäväksi jääkin aina ottaa tarkemmin selvää siitä, kuka muistitietolähteissä puhuu ja millaisilla äänenpainoilla, jotta tulisi kuulleeksi menneisyyden äänen kaikki vivahteet. Tutkijan tulisi aina muistitietolähteitä tulkittaessaan perehtyä paitsi kerronta-ajan yleisiin käsitystapoihin, myös kertojan tai tallentajan mahdollisiin henkilökohtaisiin motiiveihin. Myös Suomen sodan aikaa kuvaavaan keskisuomalaiseen muistitietoon on sekoittunut alun perin muualta Suomes- ta lähtöisin olleiden, yleisemmiksi muuttuneiden kansantarinoiden aineksia. Joitakin sodan muistoja myös muokattiin siten, että

ne muuttuivat kertojan itsensä kannalta edullisemmiksi tai vihollista humoristisesti vähätteleviksi. Lisäksi osa sodan kokeneista aikalaisista myös vaikenä ikävistä muistoistaan. Jotkut Suomen sodan muistitietona pidetyt paikalliset kertomukset taas voi ajoittaa pikemminkin nuijasodan tai isonvihan aikaisiksi tapahtumiksi.⁶²

Mitä tarkemmin kertoja kykenee sijoittamaan päähenkilönsä paikalliseen miljööseen ja mitä yksityiskohtaisemmin hän osaa tapahtumista kertoa, sitä helpompi on uskoa muistitiedon pohjautuvan ainakin suurimmalta osaltaan aikaisten alkuperäisiin sotakokemuksiin. Toisaalta liian tarkkojen yksityiskohtien ilmaiseminen paljastaa myös kertojan silloin, kun puhtaasti kansanomaisen muistitiedon olisi ollut mahdotonta säilyttää vuosikymmenten ajan eksakteja tietoja sotajoukkojen vahvuuksista ja tarkoista siirroista maastossa.⁶³ Tällaisia tietoja ei sitä paitsi ollut käytettävissään reaaliaikaisina edes tuon ajan ruotsalaisella sodanjohdolla, saati sitten maata viljelleillä siviileillä. (Sen

59. SKS KRA. Krohn, Kaarle 3667. 1884. Toinen myöhemmin tallennettu, 1860-luvulla syntyneen kinnulaismiehen muistitieto kertoo: ”*Viiingin apulaispäälikkö oli luutnantti Sööneman. Häneen omat miehet kyllästyivät niin, että yksi heistä ampui hänet.*” SKS KRA. Kinnula. Harju, Otto 3479. 1946.

60. Upseerin kannalta olisi ollut kunniallisempaa kaataa vihollisen kuin vihastuneen alaisen luodista, puhumattakaan siitä, miten kuolema epäselvissä olosuhteissa olisi voinut vaikuttaa esimerkiksi perheenjäsenen mahdollisuuteen nauttia entisille Ruotsin armeijan suomalaissotilaille ja näiden omaisille myönnettyä eläkettä ja siten varmistaa taloudellinen toimeentulonsa. Eläkejärjestelyistä Suomen sodan jälkeen ks. tarkemmin J. R. Danielson-Kalmari (1896) *Suomen sota ja Suomen sotilaat vuosina 1808 ja 1809*, Helsinki: WSOY, 703–760; J. E. O. Screen (2007) *The Army of Finland During the Last Decades of Swedish Rule (1770–1809)*, *Studia Historica* 75, Helsinki: Finnish Literature Society, 458–459, 470–473.

61. Halbwachs (1980) 86.

62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, kansanrunousarkisto (SKS KRA). Suomen sotaa pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto; Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus), Nimiarkisto, paikannimet, Karstula, Kivijärvi, Perho. Kertomusperinteen siirtymisestä kuvaamaan myöhempiä sotia ks. Outi Lehtipuro (1982) ’Historialliset tarinat’, teoksessa Irma-Riitta Järvinen & Seppo Knuutila (toim.) *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*, *Tietolipas* 90, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 46.

63. Esim. SKS KRA. Leppänen, Jalmari KRK 183: 152. 1935.

sijaan kunkin alueen väestöllä oli erittäin hyvä käsitys kotiseutunsa maaston muodoista ja luonnonolosuhteista, ja tätä paikallistuntemusta sotilasosastojen komentajat saattoivat käyttää hyväkseen. Esimerkiksi von Fieandt piiritti ennen Kokkonevan taisteluja Perhon Mustamaan talon isännällä pöydän pintaan noella kartan alueen maastosta suunnitellessaan joukkojensa tulevaa ryhmittelyä.⁶⁴) Muistitiedon kerääjän saamalla kouluopetuksella, hänen lukemallaan kirjallisuudella tai yleisemmällä kiinnostuksellaan kotiseudun historiaan on yleensä ollut vaikutuksensa kerronnan talentamisen tapaan, muotoon ja sisältöön.⁶⁵

Muistitiedon todenpitävyyden tarkastelua merkityksellisempää on analysoida sitä, minkä vuoksi sitä on kunakin aikana tallennettu ja missä sävyssä tapahtumista on kerrottu.⁶⁶ Suomen sotaa koskevassa paikallisessa muistitiedossa voi havaita erilaisia painotuksia keruuajankohdan mukaan. 1800-luvun kansankertojissa oli vielä aikalaisia, joiden kerronnalle oli ominaista yksityiskohtainen tapahtumien kuvaus. 1920-luvulla kerrontaa sävytti juuri itsenäistyneen maan pyrkimys tehdä selkeä ero venäläisyyteen ja korostaa suomalaishansallista rohkeutta ja taituruutta. Heti toisen maailmansodan jälkeen ei ollut mielekästä muistella julkisesti esimerkiksi suojeluskuntajärjestön toimintaa tai sen päämääriä, saati sotia edeltäneen ajan työtä heimokansojen hyväksi, joten katseet käännettiin kauemmas menneisyyteen. Paikallistasolla kiinnostuttiin oman kotiseudun menneisyydestä ja muisteltiin sitä, miten suomalaiset olivat edellisen kerran 1800-luvun alussa selvinneet kohtaamisista sodan lopulta voitaneen venäläisvihollisen kanssa. 1940-luvulla voimistunut tallennustyö palveli ennen muuta sotien seurauksena muuttuneen maailmankuvan uudelleen jäsentämistä.

Todellisuutta värittävät valikoituneet kertomukset ja jopa virheelliset muistot voivat olla historiantutkijan näkökulmasta yhtä paljastavia kuin todenmukaiset.⁶⁷ Ne osoittavat, mitä kansanhimiset pitivät muistamisen arvoisina seikkoina. Muistitieto kertookin ennen muuta kerronta-ajankohdan asenteista menneisyyden tapahtumia koh-

taan. Suomen sodan muistitiedon keruussa oli kyse muistojen aktiivisesta uudelleen tuottamisesta, pyrkimyksestä tallentaa tulevia polvia varten sellaisia menneisyyden tapahtumia, jotka olivat paikallisessa ja henkilökohtaisessa mielessä, poliittisesti tai ideologisesti tärkeitä muistia.⁶⁸ Esimerkiksi 1920- ja 1930-luvun isänmaallisuuden kasvattaneessa suojeluskuntatyössä hyödynnettiin aktiivisesti Suomen sodan muistoja.⁶⁹ Sodan äänet yhdistyivät muistitiedossa epätavallisen raskaisiin kokemuksiin. Poikkeusajan vieraitten äänten synnyttämät muistikuvat jättivät hyvin pitkäkestoisia jälkiä kollektiiviseen historiakäsitykseen. Esimerkiksi käsitys venäläisyydestä rakentui sisäsuomalaisessa paikallisyhteisössä varsin pitkällä aikavälillä ja eritasoisista aineksista sotakokemuksiin liittyneen perimätiedon pohjalta⁷⁰. Alkuperäiset, autenttiset sodan äänet ovat kadonneet kuultavilta hyvin pian tapahtumien jälkeen, mutta muistot niistä ovat joissakin tapauksissa olleet niin vaikuttavia, että ne ovat erityisesti jääneet aikalaisen mieliin. Niistä on myös haluttu kertoa tuleville sukupolville joko varoituksena aiemmasta tai kannustimena jonkin uuden saavuttamiseen. Toisaalta nämä ainutkertaiset äänet olivat palautettavissa mieliin vain uudelleen kerrottuina. Suullinen muistitieto säilyi, koska sitä käytettiin kansan parissa kirjoitetun historian sijasta yhä uudelleen perustelemaan esimerkiksi sitä, miten maanpuolustukseen tai isänmaahan oli suhtauduttava.

Varsin kaukaakin periytyvällä muistitietoineksella on merkittävä asemansa histo-

64. Alanen (1953) 389.

65. Esim. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo – Helsinki: WSOY, 131; Pentti Virrankoski (1994) *Haastattelumenetelmän käyttö historiantutkimuksessa*. Turku: Turun yliopisto, 25–26.

66. Jorma Kalela (2006) 'Muistitiedon näkökulma historiaan.', teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä. Tietolipas* 214, Helsinki: SKS, 75.

67. Alessandro Portelli (2006[2002]) 'Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?', teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä. Tietolipas* 214, Helsinki: SKS, 55–57.

68. Kansteiner (2002) 180, 183; Lehtipuro (1982) 50–51.

69. Ks. tarkemmin Kotilainen (2004) 121; Kotilainen (2010).

70. Ks. myös Kotilainen (2009); Kotilainen (2010).

Ilmari Takkala pitää pubetta Fieandtin kiven muistolaatan paljastustilaisuudessa Karstulassa. – Tuomas Takkalan kokoelma. Alkuperäinen kuva on julkaistu teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) (1998) Karstulan kirja, Karstula: Karstulan kunta, Karstulan seurakunta s. 354.

riantutkimuksen lähteenä. Suomen sodan ääniä kuvaava muistitieto kertoo kansanhimisten arjesta ja mentaliteeteista yksityiskohtaisemmin kuin viranomaisten laatimat asiakirjalähteet. Kaiken kaikkiaan se sisältää lukuisia sellaisia tietoja, joita historioitsijan ei olisi mahdollista saada selville muiden lähteiden avulla. Kansankerronta tuo esille paitsi näkemyksiä vihollisesta, sodan herättämää pelkoa ja epävarmuutta, myös halun ammentaa menneisyydestä aiempien sukupolvien selviytymisen kokemuksia. Ennen muuta muistitieto kuvaa tallennusajankohdan paikallista historiäkäsitystä, johon vaikuttivat kunkin ajan yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja poliittiset ilmiöt. Muistinvaraiset kertomukset puhuvat niistä seikoista, jotka olivat keskeisiä nimenomaan kokemuksiin, tunteisiin ja kollektiivisiin käsityksiin liittyneen tiedon kansanomaisessa välittämisessä paikallisyhteisön sisällä – esimerkiksi

sodan jälkeisiä korvausanomuksia viranomaisille esitettäessä kerrottiin lähinnä niistä sotakokemuksista, jotka olivat merkittäviä taloudellisessa mielessä ja aineellisina menetyksinä.⁷¹

Suomen sodan tapahtumia pohjoisessa Keski-Suomessa koskeva muistitieto ei ole tallentunut arkistoihin ja asiakirjoihin kovin varhaisessa vaiheessa, saati yhtä monimuotoisena ja rikkaana kuin esimerkiksi muutamien Pohjanmaan tai eteläisen Suomen pitäjien vastaava perimätieto.⁷² Siten tällaista vähäisemmän arkistoaineiston omaavaa seutua tutkivan on tulkinnassaan tukeuduttava kaikkiin niihin tiedonmurusiin, joita hän voi tapahtumista saada muistelukerronnan kautta selville. Kun paikallisen perinteen tallennus on aina ollut vain muutaman harvan aktiivisen kerääjän varassa, heidän keruuvaiheessa tekemänsä tulkinnat vaikuttavat suuresti niihin mahdollisuuksiin, joita tutkijalla on tavoittaa koko yhteisön käsitys sotatapahtumista. Kuitenkin myös muistitietoa lähteenään käyttävällä historiantutkijalla on valtaa vaikuttaa siihen, millaisia tulkintoja sodan säilyneistä äänistä muodostuu. Näyttävimmät ja dramaattisimmat sotamuistot, kuten hallitsijanvaihdokset seremonioineen tai ratkaisutaistelujen johtajien toiminta, ovat yleensä saaneet eniten tilaa kansallisessa historiankirjoituksessa. Hiljaisempien äänten havainnointi on kuitenkin vähintään yhtä tärkeää. Esimerkiksi maa-seudun lasten tai naisten kokemukset ovat usein jääneet syrjään perinteisessä Suomen sodan tapahtumien esitystavassa, joka on nostanut etualalle henkilökuvia tuon ajan kenraaleista tai ruotusotilaista, papistosta ja säätyläisperheistä. Muistitietokerronnasta voi nousta esille sellaisiakin ääniä, jotka saattavat jopa muuttaa vakiintuneita tulkintoja menneisyyden tapahtumista, mikäli tutkija malttaa kuunnella myös niitä tarvittavalla herkkyydellä. ■

71. Esim. Jussi Jääskeläinen (2007) *Paikallisyhteisö sodan kurimuksessa. Venäläisten sotajoukkojen aiheuttamat sotavahingot Suomen sodan 1808–1809 aikana sotatoimien painopistealueilla*, Åbo Akademi, Licentiatavhandling i Nordisk historia.

72. Esim. Asplund Ingemark & Wassholm (2009); Tunkkari (1934).